

ОБРАЗ ЛЮДИНИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ДИСКУРСУ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Василь Левкулич

*Ужгородський національний університет***Анотація:**

Багатоманітності концептуальних акцентів дискурсу справедливості притаманна одна спільна риса: кожен світоглядний акцент значною мірою детермінований уявленнями про людину, її сутність і покликання. Різноміслючання справедливості є похідними від відмінностей образів людини й аксіологічної ієрархії, яка покладена в основу людської життєдіяльності.

Левкулич Василь. Образ человека как детерминанта справедливости.

Многообразию концептуальных акцентов дискурса справедливости присуща одна общая черта: каждый мировоззренческий акцент в значительной степени детерминирован представлениями о человеке, его сущности и предназначении. Разночтения справедливости являются производными от различий образов человека и аксиологической иерархии, которая лежит в основе человеческой жизнедеятельности.

Levkulych Vasyl. The essence of man as a determinant of the discourse on justice.

The conceptual diversity of discourse accents on justice has one thing in common: every worldview's emphasis is largely determined by notions and concepts of human nature and vocation. Different interpretations of justice are derived from differences in the nature of every human being and axiological hierarchy underlying human activity.

Ключові слова:

дискурс справедливості, ідея справедливості, принцип справедливості, образ людини, аксіологічна сфера, світоглядні пріоритети, причинно-наслідкові зв'язки, ієрархія, детермінованість.

дискурс справедливості, ідея справедливості, принцип справедливості, образ человека, аксиологическая сфера, мировоззренческие приоритеты, причинно-следственные связи, иерархия, детерминированность.

the discourse on justice, the idea of justice, the principle of justice, the essence of man, axiological sphere, worldview's priorities, causal relationships, hierarchy, determinacy.

Щоб вести предметну мову про ідею справедливості й образ людини, покладений в її основу, потрібно насамперед увиразнити понятійний інструментарій. Крім того, такий намір є цілком закономірним і навіть обов'язковим з теоретико-методологічних міркувань. Отже, від якого смислового компендіуму доцільно відштовхуватися, коли йдеться про ідею взагалі й ідею справедливості зокрема?

Варто одразу визнати, що історія терміна «ідея» є історією неухильної його деградації: найбільш конкретному зі слів судилося стати найбільш абстрактним. «Ідея», «ейдос» є «тим, що видно»: це саме зорові метафори. Але бачать при цьому не хаос зовнішніх ознак, а єдність, структуру, форму, сутність, цілісність – те, що німецькою мовою виражається концептом «Gestalt». Характерно, що обидва слова – «ідея» та «ейдос» – походять від спільного слова, що має два смислових значення: бачити й знати. «Ідея» та «ейдос» означають одне й те ж: розумне бачення; в «ідеї» більше підкреслено «бачення», тоді як в «ейдосі» – «знання». Бачити – значить знати [6, с. 98].

Образ є системним об'єктом, складним, полікомпонентним, але цілісним функціональним утворенням. Він комплексний і складається з системи компонентів, що взаємодіють між собою. Основним його компонентом є концептуальна модель як системотвірний фактор образу. На основі концептуальної моделі вибудовується образ-мета. Образ – це мета дій, уявний результат – те, чого ще немає, але що

потрібно отримати в результаті діяльності. Другим компонентом образу є оперативний образ, що віддзеркалює стан об'єкта в кожний момент часу. Сутністю оперативного образу є образна інформація, що надходить виконавцю в процесі його життєдіяльності. У процесі співвідношення, порівняння оперативного образу з образом-метою реалізується основна функція образу – регуляція предметних дій [5, с. 320].

Образ опосередковує зв'язок суб'єкта й об'єкта. Будь-яка діяльність людини є предметною: її предметність спочатку виявляє себе через наявний незалежно від суб'єкта предмет діяльності, а згодом – через образ цього предмета. Власне, з цим пов'язаний і двоїстий характер регуляції діяльності: а) самим об'єктом, б) його образом. Як суб'єктивний продукт діяльності, образ фіксує, стабілізує й містить у собі її предметний зміст. Отже, предметність (об'єктивування) образу пов'язана з тим, що, по-перше, він виникає в предметній діяльності, по-друге, у ньому відображаються не суб'єктивні стани людини, а реальні об'єкти; по-третє, предметність образу полягає в тому, що властивості предмета віддзеркалюються в образі не ізольовано, а як притаманні предмету властивості.

Як слушно зауважив З. Самчук, «сенс життя загалом і людського життя зокрема – основна світоглядна проблема, ключ до решти онтологічних і екзистенційних проблем людини й людства. Жодна фундаментальна проблема буття й свідомості не може бути ні осмислена, ні розв'язана поза світоглядним рівнем

оперування. Саме світоглядна концептуалістика є альфою й омегою будь-якої інтелектуальної інтриги, адже саме з неї розпочинається кожен респектабельний інтелектуальний процес і саме вона підбиває всі підсумки» [8, с. 432].

Доволі поширеним залишається марксистське тлумачення: сутність людини – це не абстракт, притаманний окремому індивіду, а сукупність усіх суспільних відносин. На жаль, автори цього світоглядного акценту ігнорують той факт, що подібна інтерпретація за принципом «середньої температури по палаті» фактично не лише нічого не пояснює, а й набуває достеменно міфологічних і аргументаційно безпорадних ознак, позаяк ні апріорі, ні апостеріорі неспроможна відповісти на жодне конкретизуюче запитання.

Такі понятійні конструкти, як людиномірність, людиновимірність, людиноцентризм і т. п., не можуть поскаржитися на дефіцит уваги до себе: ними регулярно оперують філософи, педагоги, психологи й культурологи. За великим рахунком, ці терміни, щоправда в інших модифікаціях, споконвіку були важливим складовим елементом гуманізму в його найрізноманітніших інтерпретаціях – від найвужчої до найширшої. Утім, бути, з одного боку, часто вживаним, а з іншого – виразним з погляду смислових параметрів – це не завжди одне й те саме. В абсолютній більшості випадків ті, хто вживають термін «людиномірність», не обтяжують себе потребою сформулювати його авторську дефініцію. Як наслідок – смислові параметри людиномірності розвиваються й розпорошуються, а предмет розмови стає нечітким і невиразним.

Звідси буквально півкроку до зовсім кепської ситуації, у межах якої дискурс втрачає свій предмет, тобто набуває статусу безпредметного. Це надзвичайно істотна вада, а нівелювання такого статус-кво – справа непроста: як казав у подібних випадках Рональд Рейган, якщо телевізійний жарт невдалий, то його не врятує навіть сміх за кадром. Інша річ, якщо вислів не претендує на реноме жарту. Провівши аналогію з нашим випадком, матимемо визнання того, що термін «людиномірність» не претендує на лаври чіткого наукового поняття чи категорії, іншими словами, у строгому розумінні він не є науковим.

Вірогідно, така альтернатива задовольнить небагатьох, а декого вона навіть налякає: мовляв, як ми можемо собі дозволити оперувати ненауковою термінологією? Адже якщо ми так чинитимемо, то, за логікою речей, дискурс автоматично втрачатиме науковий статус. Насправді все не настільки безнадійно. Якщо дискурс оперує явищами й процесами, що

не мають наукової легітимності, то це ще не означає, що він також ненауковий. Наука слугує універсальним інструментом осмислення процесів і явищ, причому процесів і явищ будь-яких – зі сфери дійсності, евентуальності, вірогідності й т. п. Дискурсу надає наукового статусу не об'єкт чи предмет дослідження, а дотримання певних дослідницьких процедур, причиново-наслідкових зв'язків тощо.

Сутність наступної світоглядно-концептуальної фази можна сформулювати в такому форматі: якого статусу людиномірності все-таки варто надати – наукового поняття (з дотриманням усіх передбачених у такому разі вимог) чи світоглядного маркера на кшталт символу, алегорії, концептуальної метафори тощо? Однак слід мати на увазі, що в разі вибору на користь наукового поняття доведеться щонайменше закріпити за людиномірністю нормативний смисл, тобто концептуалізувати одиниці виміру людиновимірності (на зразок – метри, кілограми, секунди тощо). Уже сама постановка питання в такому форматі натякає, що комічна ситуація заперечує доцільність руху в цьому напрямку [2, с. 410–411]. Річ навіть не в тому, що вся сукупна філософська думка, починаючи з Піфагора й Геракліта й закінчуючи сьогоденням, не змогла істотно наблизитися до концептуалізації тих одиниць, у яких можна адекватно й коректно виміряти людину; річ в іншому: є явища, які принципово й категорично не підлягають вимірюванню. Потрібні приклади? Будь ласка: у чому, у яких одиницях виміряти любов матері до дитини?

Серед есе Мартіна Лютера одне мало назву риторичного запитання: «Як виміряти Бога?» А ніяк: будь-яка одиниця виміру Бога виявиться профанативною, абсурдною, комічною. Між іншим, у житті кожного з нас є чимало речей, які не підлягають вимірюванню. Причому до цієї когорти належать практично всі екзистенціали, тобто те, що для людини найдорожче; те, за що вона готова перекреслити своє життя й піти на хрест чи ешафот. На жаль чи на щастя, але в таких справах немає дна, ступивши на яке, можна з упевненістю твердити, що ти пізнав істину. Тут є лише можливість досягти певного аргументаційного, пропагандивного та іміджевого ефекту. Або не досягти його.

Як зазначав Умберто Еко, не біда, що немає правил, які дають змогу виявити інтерпретації «найкращі»; добре, що є правила (чи пак – інтелектуальна інтуїція), які допомагають розпізнати, які з інтерпретацій кепські. Якщо не вдається надати явищу чи процесу науково нормативних ознак, то це не безнадійно – значно гіршим є будівництво світоглядних фантомів. Отто Бісмарк не випадково наголошував:

остерігайтеся будівництва повітряних замків, бо ці будівлі легко звести, але надзвичайно важко зруйнувати; а найгірше те, що коли руйнування стає доконаним фактом, то під уламками гине найголовніше – сенс життя.

Між іншим, наука також має межі дослідницьких та інтерпретативних можливостей: наприклад, вона досі не може пояснити як феномен пасхального сходження Благодатного вогню в храмі Гробу Господнього, так і його неймовірну властивість – не обпікати руки й не обсмалювати волосся впродовж декількох перших хвилин після сходження. Завдяки цій особливості вогнем буквально вмиваються. Такий ритуал усіма християнами визнається найбільш виразною й переконливою ілюстрацією Божественної благодаті.

З огляду на зазначене, пропонуємо відмовитися від невдячних спроб надати терміну «людиномірність» статусу повноцінного наукового поняття й зупинитися на висновку, що це – своєрідний образ, концептуальна метафора тощо, яка виконує надзвичайно важливу світоглядно-евристичну, креативну й аналогово-екстраполятивну функції. Зрештою, навіть у такому разі залишиться чимало аспектів, які потребують ретельного осмислення, рефлексії й концептуалізації. Наприклад, коли йдеться про людиномірність, людиновимірність і людиноцентризм, то що є точкою відліку, критерієм і детермінантою – *те, що іманентно притаманне людині, чи все-таки те, що перебуває поза людиною й слугує для неї орієнтиром, взірцем та ідеальною моделлю життєдіяльності?*

Питання непросте. На нього без особливих успіхів намагалися відповісти інтелектуали першої величини всіх історичних епох. Приміром, у 1762 р. вийшла друком праця Ж.-Ж. Руссо «Еміль, або про виховання». За релігійне вільнодумство щодо неї було винесено вирок: спалення на підставі ознак еретизму. Утім, ключова ідея книги доволі проста й має не так уже й багато спільного з еретизмом; вона полягає в такому: дитина може стати ідеальною й досконалою в тому разі, якщо її ізолювати від негативного впливу соціального середовища. Інша річ, як це зробити, адже безлюдних островів значно менше, ніж дітей, які потребують такого виховання.

Під час французької революції Робесп'єр зробив рішучу спробу втілити ідеї Руссо в життя, перетворивши Францію на грандіозний експериментальний майданчик, а об'єктом експерименту зробивши весь народ. Він увів культ Верховної Істоти. Значення цього культу полягало в бездоганному виконанні людиною її обов'язків, ієрархію яких очолювала ненависть

до брехні й тиранії, готовність до покарання тиранів і зрадників, допомога нещасним, захист пригнічених, а також справедливість за будь-яких обставин. По суті, людство отримало нове Євангеліє, своєрідний кодекс будівника комунізму. Але, як довів історичний досвід, людські недоліки не зникли, зло й несправедливість не вдалося викоринити. Тоді було застосовано терор як найбільш ефективний засіб управління й виховання. Але навіть за таких обставин люди вперто не поспішали ставати «новими»...

Як зазначав Г. Ріккерт, «сутність цінностей полягає в їхній значущості, а не у фактичності» [7, с. 128]. Зауважимо також, що «цінності можна виразити за допомогою ідей, обґрунтувати їх логічно, однак самі вони не є ідеями, а радше деяким способом буття людини у світі, «способом ставлення до світу» [1, с. 140]. Г. Ріккерт підніс феномен цінностей до рангу системо- і смислотворчої філософської категорії. На його переконання, «усе, що не можна внести до переліку цінностей, абсолютно не має жодного смислу» [7, с. 100].

Концептуальний напрямок Г. Ріккерта добудував В. Віндельбанд: «Під філософією в її систематичному смислі я розумію критичну науку про загальнообов'язкові цінності: саме цей фактор визначає предмет філософії та її метод» [3, с. 45]. Будь-яка діяльність визначається не лише цілями, а й цінностями, які становлять основу діяльності, запліднюючи сенсом цільові орієнтири й пріоритети. Якщо мета характеризує процес діяльності формально й технологічно, відповідаючи на запитання, якими мають бути результати діяльності, то цінність з'ясовує змісти й смисли, визначаючи засобом цих критеріїв, навіщо потрібен очікуваний результат. Ця обставина пояснює, чому цінності мають першорядне значення для будь-якого виду діяльності.

Культурна регуляція людської діяльності здійснюється через систему цінностей. На відміну від норм, яких слід дотримуватися, цінності передбачають вибір того чи іншого об'єкта, потреби чи мети. Цінність є глибинним виявом потреби. Людині притаманний двоєдиний онтологічний пріоритет: вона прагне перебувати в комфортному середовищі, яке позитивно ставиться до неї, і водночас намагається це середовище змінювати, розвивати в певному напрямі, за пріоритетними для себе принципами. Цінності слугують своєрідним орієнтиром на шляху пошуку нових парадигм життя.

Цінності відіграють найважливішу роль як в індивідуальному, так і в соціальному бутті, утворюючи основу всіх видів соціальної діяльності, своєрідне «ядро» особистісної

визначеності людини, зумовлюючи її соціальні властивості та якості. Становлячи смисловий стрижень буття індивіда й конституюючи єдність його внутрішнього духовного світу, цінності пов'язують воедино цілісність індивідуального життя з життям соціуму. Джерелом ціннісних форм свідомості постає не індивід, відмежований від системи соціальних зв'язків, і не суспільство, відчужене від індивіда, а їх нероз'ємна єдність, єдина соціокультурна цілісність [4, с. 77–78].

Ціннісне відношення неможливе без співвіднесення предмета дослідження з наявною (усвідомленою чи неусвідомленою) шкалою цінностей. Людині, соціальній групі й суспільству завжди притаманна деяка ціннісна структура. Вона є навіть тоді, коли не усвідомлюється, не рефлексується й не стає частиною самосвідомості. Однак ціннісна структура не завжди складається доволно, а в інформаційному суспільстві, яке цілеспрямовано виховує ціннісну свідомість, і поготів. Суспільство формує у своїх членів ієрархію цінностей через прищеплювання їм певних інтересів і уявлень про істину, норму, мету, смисл, користь, ідеал, потреби тощо.

Уявлення про цінне й нецінне залежить не лише від властивостей об'єкта, а й значно більшою мірою від природи, особливостей і світоглядних пріоритетів суб'єкта, який оцінює. Наукова необхідність розгляду категорії «цінність» виникає тоді, коли постає питання про співвідношення діяльності суб'єкта й тих об'єктивних умов, у яких він функціонує. Процесуальна послідовність полягає в такому: суб'єкт, який оцінює, засобом ціннісної оцінки сприймає об'єкта-носія цінностей; віддзеркаленням же такої ціннісної оцінки об'єкта-носія цінностей є цінність. Розвиток аксіологічної проблематики значно зумовлений протиріччям між об'єктивною природою цінностей і їх залежністю від суб'єкта та його оціночних суджень.

Ці протиріччя пояснюють значну кількість суперечливих і взагалі хибних міркувань. Наприклад, помилково розуміти цінності як породження свідомості; необхідно розрізнати власне цінності й рефлексійні ціннісні уявлення, притаманні свідомості, оскільки останні не цілком відповідають реально важливим цінностям [9, с. 114–115]. Ознак тенденції, що

прогресує, набуває неадекватність ціннісних основ наявного соціокультурного типу освітньої діяльності сучасним соціальним умовам. Цей фактор освітнього й загальносуспільного ризику актуалізує необхідність розроблення концепції, яка дала б змогу розкрити ціннісну сутність освітньої діяльності, виявити істотні механізми взаємозв'язку її якісних параметрів, щоб на цій основі якомога повніше реалізувати потенціал української освіти.

Аналізуючи ключові зміни, що відбувалися в епоху осьового часу (800–200 рр. до н. е.), Карл Ясперс виокремив чотири періоди людської історії: 1) прометеївську епоху (виникнення мови, знарядь праці й використання вогню); 2) епоху великих культур стародавнього світу (писемність, магія, державність); 3) осьову епоху (формування людини світоглядно-ефективного, відкритого формату); 4) епоху науки й техніки (світ як єдина сфера спілкування, обміну й взаємозбагачення). При цьому Ясперс концептуалізував «два подихи» всесвітньої історії: перший подих – це прометеївська епоха, великі культури стародавнього світу й осьовий час. Другий подих бере свій початок з епохи науки й техніки (другої прометеївської епохи) й за логікою має привести до «другого осьового часу», основною ідентифікаційною ознакою якого має бути «справжнє становлення людини» [10, с. 218].

Мілан Кандела переконливо обґрунтував тезу, відповідно до якої найбільшою проблемою сучасності є несправжність у вигляді тотальних декорацій, а найбільшим ворогом такого виду тоталітаризму є людина, яка вміє самостійно й критично мислити, формулювати гострі запитання, які, немов ножем, розтинають лаштунки життєвих декорацій, даючи змогу з'ясувати, що ж ховається за ними. Уникати спокуси стати саме такою людиною не варто вже хоча б тому, що, як іронічно зауважив Бертран Рассел, з часом спокуси самі почнуть уникати вас. Безперечно, на цьому шляху на кожного дослідника чатує безліч різноманітних ексцесів і форс-мажорних обставин, утім, як писала Доллі Партон, якщо мрієш про райдугу, то треба бути готовим потрапити під дощ. Відтак, не зайвим виявиться побажання всім пошукачам успіху й натхнення. У цьому контексті доречною стане формула Уїнстона Черчилля: успіх – це рух від невдачі до невдачі без втрати ентузіазму.

Список використаних джерел

1. Абишева А. К. О понятии «ценность» / А. К. Абишева // Вопросы философии. — 2002. — № 3. — С. 138—144.
2. Башляр Г. Философское отрицание (Опыт философии нового научного духа) / Г. Башляр // Новый рационализм. — М.: Прогресс, 1987. — 512 с.

References

1. Abisheva, A. K. (2002). On the concept of "value". *Voprosy filosofii*, 3, 138—144 [in Russian].
2. Bashliar, G. (1987). *Philosophical denial (Experience of philosophy of the new scientific spirit)*. In : The new rationalism. Moscow : Progress [in Russian].
3. Windelband, W. (1904). *Prelude. Philosophical articles and speeches*. St. Petersburg : The Publication

3. Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи / В. Виндельбанд; пер. с нем. С. Л. Франка. — СПб. : Издание Д. Е. Жуковского, 1904. — 312 с.
4. Патнэм Х. Две философские перспективы / Х. Патнэм // Разум, истина и история. — М. : Практикс, 2002. — С. 70—79.
5. Пирс Ч. С. Как сделать наши идеи ясными / Ч. С. Пирс // Избранные философские произведения. — М. : Логос, 2000. — 448 с.
6. Рассел Б. Исследование значения и истины / Б. Рассел. — М. : Идея-Пресс, 1999. — 400 с.
7. Риккерт Г. Философия истории / Г. Риккерт. — М. : Республика, 1998. — 413 с.
8. Самчук З. Ф. Світоглядно-методологічні засоби досягнення мети суспільного консенсусу / З. Ф. Самчук // Вища освіта України : теорет. та наук.-метод. часопис. — № 2. — Дод. 1. Темат. вип. : Наука і вища освіта / Голов. ред. Андрущенко Віктор; відп. за вип. : Калашнікова Світлана, Слюсаренко Олена; редкол. вип. : Грищенко Іван та ін. — К. : Ін-т вищої освіти НАПН України, 2013. — 515 с.
9. Хайдеггер М. Что значит мыслить? / М. Хайдеггер // Разговор на просёлочной дороге. — М. : Высшая школа, 1991. — 190 с.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. — М. : Республика, 1994. — 527 с.

Відомості про автора:**Левкулич Василь Васильович**

Ужгородський національний університет
вул. Університетська, 14, м. Ужгород,
Закарпатська область,
88000, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i8.1449>

Надійшла до редакції: 04.04.2016 р.

Прийнята до друку: 19.06.2016 р.

Information about the author:**Levkulych Vasyl Vasyliovych**

Uzhhorod National University
vul. Universytetska, 14, Uzhhorod,
Zakarpacie region
88000, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i8.1449>

Received at the editorial office: 04.04.2016.

Accepted for publishing: 19.06.2016.